

7. ÜNİTE: KLASİK ÇAĞ'DA OSMANLI TOPLUM DÜZENİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ

Zimmi Nedir?

İslam hukukunda semavi dinlere inanarak yaşayan gayrimüslimlere (Hristiyan ve Yahudilere) “**zimmi**” denir.

Zimmet Akdi Nedir?

İslam ülkesinde yaşamak isteyen zimmilerle yapılan vatandaşlık sözleşmesine “**zimmet akdi**” denir. Buna göre askerlik hizmetinde bulunmayan zimmiler, güvenliğinin sağlanması karşılığında devlete “**cizye**” ödeyecekti. Devlet de gayrimüslimlere din ve vicdan özgürlüğü tanıyacak, onların can ve mal güvenliğini sağlayacaktı.

Millet Nedir?

Osmanlı Devleti'nde aynı inançtan-mezhepten olan topluluklara “**millet**” (**cemaat**) denir. (Ortodoks milleti, Yahudi milleti gibi)

Millet (Cemaat) Sistemi Nedir?

Çok kültürlü bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'nin, hâkimiyeti altında bulundurduğu toplulukları din veya mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine “**millet sistemi**” (cemaat sistemi) denir. Millet sistemi, bir bölgenin İslam devletine katılmasından sonra burada yaşayan **zimmi** adı verilen Yahudi ve Hristiyanların haklarını sözleşme ile koruyan bir teşkilat ve bir hukuki yapıdır.

Millet sistemi, **etnik aidiyet ve lisan aidiyeti yerine din ve mezhep aidiyeti esasına** dayanır. (Yani Osmanlı'nın millet anlayışında günümüzde geçerliliği olan ırk ve dil birliği söz konusu değildir.) Devlet, İslam hukukuna göre **zimmet akdi** ile gayrimüslimlere din ve ibadet özgürlüğü tanımakta, onların can ve mal emniyetlerini garanti altına almaktadır. Bu milletler, hürriyetlerinin korunması ve savaş durumunda düşmanlara karşı güvenliklerinin sağlanması karşılığında Osmanlı'ya vergi olarak sadece **cizye** (baş, askerlik ya da güvenlik vergisi) vermişlerdir.

“**Ümmet**” ise ayrı milletlerden aynı dine (aynı peygambere) inananların bütünü demektir. Hristiyanlığa inanıp Osmanlı Devleti'nde yaşayan **Bulgarlar, Yunanlar, Arnavutlar** ve **Macarların** hepsi **Hristiyan ümmeti** olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde devletin içinde yaşayan ve Müslüman olan **Türk, Arap, Fars** gibi milletler de **İslam ümmetinden** kabul edilmektedir.

UYARI: Osmanlı toplum hayatında mahalleler, medrese ve mektepler, cami ve mescitler, tekke ve zaviyeler, kilise, sinagog ve manastırlar, pazar ve çarşılar toplumsallaşmayı ve iletişimi sağlayan ortamlardır.

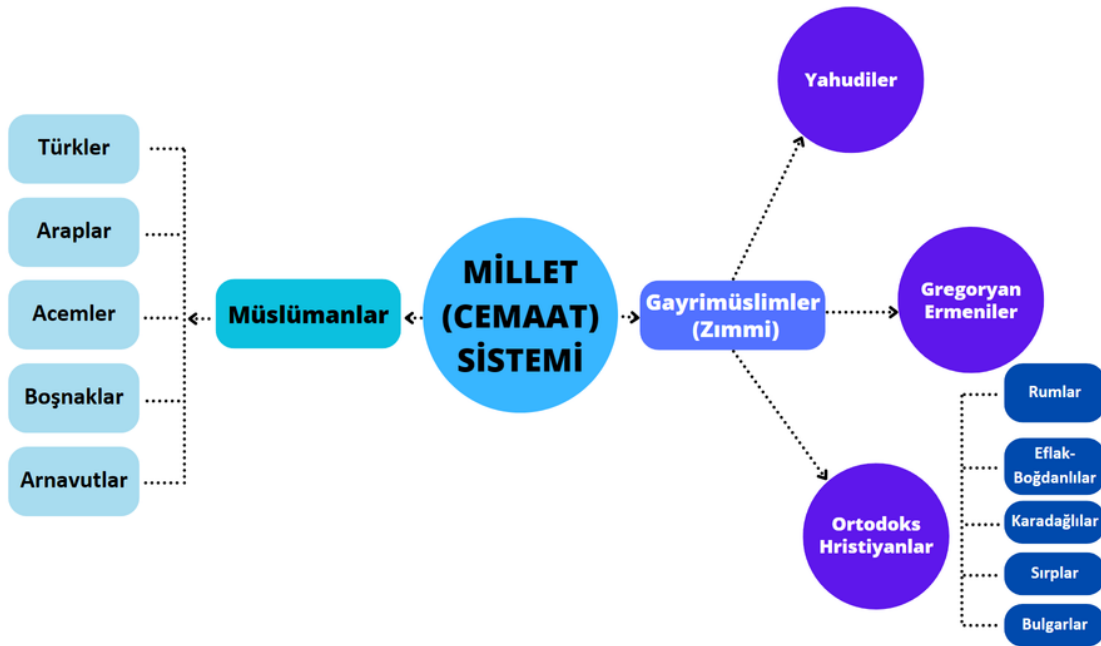
Osmanlı şehirlerinin kuruluşunda, imarında ve iskânında **vakıfların** önemli rolü vardır. **Cami, bedesten** (çarşı) ve **imaret** (aşevi) ilk dönem Osmanlı şehir planına hâkim unsurlardır. Şehir bu yapılar etrafında gelişerek genişlerdi. Şehir hayatında halkın geçim kaynağı **zanaat** ve **ticaret** üzerinden gelişmiştir. Şehir **nüfusunu askerîler (memur ve askerler)** ve **lonca halkı (esnaf ve tüccarlar)** oluşturmuştur.

UYARI: Osmanlı Devleti'nde **şehir kültürünün temeli, Türkiye Selçuklu Devleti'nin şehir mirasına dayanmaktadır**. Osmanlılar hem eski dönemlerden süregelen yerleşik geleneklerden hem de Türkiye Selçuklu Devleti'nin ve Anadolu beyliklerinin birikimlerinden istifade etmiştir.

UYARI:

- Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında iç içe yaşamış olan Müslüman Türkler ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler, hukuki bir zemine oturtulamamıştır. Bunun nedeni fethedilen yerlerdeki hukuki usullere uyum sürecinin uzamasıdır.
- Fatih Sultan Mehmet Dönemi**'nde Gayrimüslim reayanın statüsü konusunda da hukuki düzenlemeler yapılmış, önce Ortodoks Rum reaya daha sonra da Galata zimmilerine bazı idari, adli ve hukuki özerklikler tanınmıştır. Tanınan bu özerklikle Ortodoks Rumlar, Patrik Gennadios'un (Genadiyus) ruhani reisliği altında bir cemaat (millet) hâline getirilmiştir.
- Farklı dinî ve kültürel kimliklere sahip toplum kesimleri "**millet sistemi**" sayesinde yüzyıllarca birbirleriyle barışık hâlde yönetilmiştir.

KARŞILATIRMA: Osmanlı Devleti'ndeki millet anlayışı günümüzden farklıdır. Osmanlılarda aynı dinden-mezhepten olan topluluğa "**millet**" denirken, din-mezhep esas alınmış; dil ve ırk birliği dikkate alınmamıştır. Osmanlı "**millet**" anlayışına göre Osmanlı toplumu; "**Ümmet-i Muhammed**" diye tanımlanan **Müslümanlar**, "Ehl-i Kitap" (zimmi) olarak adlandırılan **Ortodokslar**, **Gregoryan Ermeniler** ve **Yahudilerden (Museviler)** oluşmaktaydı. Günümüzde birbirinden farklı millet tanımları olmakla birlikte milleti oluşturan unsurlar olarak dil birliği, ırk birliği, kültür birliği, ortak vatan gibi unsurlar kabul edilmektedir.

Millet Sistemi Kapsamında Gayrimüslimlere Tanınan Haklar

- ◆ Kendi dillerinde eğitim veren okullar açma
- ◆ Kendi aralarındaki davalar için mahkeme kurma (Cemaat Mahkemeleri)
- ◆ İbadethanelerin açık olması ve din-vicdan özgürlüğü
- ◆ Mal-mülk edinebilme
- ◆ Seyahat edebilme
- ◆ Çalışma
- ◆ Vakıf kurma

Osmanlıların millet anlayışına göre:

- ◆ Irk birliği ✗
- ◆ Dil birliği ✗
- ◆ Din (inanç, mezhep) birliği ✓

“Kabul eyledim ki ayinlerini yani ibadetlerini daha önceki âdetleri üzerine yapalar. Gümrük vergilerini âdet üzere vereler. Onlara kimse düşmanlık etmeye.”
(Fatih’in 6 Ekim 1453’te Galatalı gayrimüslimlere verdiği ahitname)

OSMANLI DEVLETİ’NİN FETHETTİĞİ YERLERDEKİ KÜLTÜREL DEĞİŞİM

Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimler, kendi gelenekleri etrafında örgütlenen ve toplumsal bütünlüklerini koruyan imkânlarla ve araçlara sahipti. Gayrimüslim tebaa, **kamu hukuku** açısından tamamen İslam kurallarına bağlıyken **kişi hukuku** açısından ise hem kendi dinî hukukuna hem de İslam hukukuna müracaat edebilme hakkına sahipti.

UYARI: Gayrimüslim bir kişi istediği takdirde kendi cemaat hukukunun yetki alanına girse bile davasını Osmanlı kadı mahkemesine götürme hakkına sahiptir. Gayrimüslim aileler evlenme ve mirasla ilgili meselelerini sıklıkla şeri mahkemelere götürmüşlerdir. Osmanlı’nın ilk döneminde gayrimüslimler din değiştirmeden askerî sınıflara girebilirken bu durum zamanla kısıtlanarak kaldırılmıştır.

Ortak yaşama zorunluluğu nedeniyle sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda Türk unsuru ile yoğun bir etkileşim hâlinde bulunmuşlardır. **Türkçenin devlet dili olması** dolayısıyla pek çok Türkçe kelime Balkan milletlerinin dillerine geçmiştir. Balkan milletleri arasında Türk kıyafetlerinin taklidi yaygın olarak görülmüştür. Bu milletlerden bazılarının Türkçe konuşması, aralarında Türk sanat müziğinin yaygın olması ve folklor ortaklığı Osmanlı’daki toplumların kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını ortaya koymuştur.

UYARI: Gerek yöneticilerin gerekse halkın gayrimüslimlere özellikle de Hristiyanlara İslam’ın hoşgörü anlayışı gereği sıcak davranması, toplum içinde **ihtida (din değiştirerek Müslüman olma)** olaylarının sıkça görülmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde Şehir ve Mahalle Hayatı

Osmanlı toplum hayatında **mahalleler, medrese ve mektepler, cami ve mescitler, tekke ve zaviyeler, kilise, sinagog ve manastırlar, pazar ve çarşılar** toplumsallaşmayı ve iletişimi sağlayan ortamlardır.

Dervişlerin ve tarikatların Osmanlı toplum hayatında çok önemli bir yeri vardı. Özellikle büyük şehirlerde çok sayıda **tekke (tarikatların toplanma alanı)** ve **şeyh (tarikat lideri)** mevcuttu. Tekke ve zaviyeler dinî hayat üzerindeki etkileri yanında eğitim sağlıyor, kültür aktarımını da gerçekleştiriyordu.

Pazarlar, vilayetlerde haftanın farklı günlerinde farklı semtlerde kurulurken kazalar ve diğer küçük yerleşim birimlerinde ise haftada bir gün kurulmuştur. Bugünün pazarlarına benzerlik gösteren Osmanlı pazarlarında yiyecek, içecek, tarım mahsulleri, kıyafet vb. ihtiyaçlara cevap verecek ürünler satılmıştır. Pazarlar genellikle mahallî idareler tarafından organize ve idare edilmiştir.

Pazarların daha uzun süreli ve uluslararası nitelikli olanlarına da **“panayır”** denilirdi. Panayırlar, her devletin alıcılarına ve satıcılarına açıktı. Osmanlı’nın büyük panayırları daha çok Rumeli’de kurulmaktaydı. Rumeli’nin en büyük panayırı **Uzuncaabad Panayırı**’ydı.

Osmanlı’nın Klasik Dönem’inde şehzadelerin sünnet törenleri ve hanım sultanların düğünleri vesile-i siyle de şenlikler yapıldı. Sünnet düğünlerinde veya ordunun sefere çıktığı zamanlarda **lonca alayları**

düzenlenirdi. Şehzadelerin doğumunda, bir yerin fethinde veya kandillerde “**donanma**” denilen ışık gösterileri düzenlenirdi.

Gösterilerde evlere kandiller asılır, minareler arasına mahyalar kurulurdu. Şenliklerde ise geceleri havai fişek gösterileri yapılırdı.

Müslüman ahali için önceliği olan bayramlar; Ramazan ve Kurban bayramlarıydı. Mevlit törenleri, düğünler ve sünnet düğünleri de önceliği olan törenlerdendi.

UYARI: İstanbul’da ve taşranın büyük şehirlerinde şenlikler padişah adına yapılırdı. Şenlikler padişahın şanını yücelten etkinliklerdi. Sefer dönüşü düzenlenen şenliklerde yer alan padişah, diğer şenliklere sadece bir seyirci olarak katılırdı. Şenliklerde padişah ve tebaası arasında hediyeleşme de önemli bir yer tutardı.

UYARI: Şenliklerde toplumsal kurallar ve devlet teamülleri biraz daha esnetilirdi. Mesela şenlikler dışındaki zamanlarda kadınların, herkesin bulunduğu yerlere gitmesi hoş karşılanmazken şenliklere katılmaları olağandı ve onlara şenliklerde yer ayrılırdı.

Osmanlı Yemek Kültürü

Osmanlı sarayı mutfak kültüründe kuzu veya koyun etiyle hazırlanan kebab, yahni, külbastı, kızartma ve köfteler; pirinç pilavı çeşitleri, tahıl ve baklagillere dayanan et suyu ile pişirilmiş çorbalar vardı. Yaş ve kuru meyveler ile hazırlanan hoşaf, şerbet, şurup ve reçeller vardı. Helvalar, sütlü tatlılar, baklava, güllaç ve kadayıf gibi tatlı çeşitleri Osmanlı mutfağının zenginlikleriydi.

Boza, çoğunlukla darıdan yapıldığı gibi buğday, arpa ve pirinçten de yapılan Türklerin Orta Asya’dan beri bildikleri bir içecektir. XV. yüzyılda Amasya, Bursa ve İstanbul’da, XVI. yüzyılda Mardin’de bozahaneler kurulduğu bilinmektedir.

UYARI: Kahvehaneler öncesi Osmanlı toplumunda şehirlerde yaşayanlar **bozahaneler**de bir araya gelip sohbetler etmişler, çeşitli konuları tartışmışlar, dertleşmişler ve görüş alışverişlerinde bulunmuşlardır. Kahvehane ve bozahane sahiplerinin çoğu Türk’tür.

XVI. yüzyılda kahvenin Osmanlı Devleti’ne Yemen’den gelişi ve ilk kahvehanenin açılması Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’ne rastlar. Artık halkın toplanma yerlerine **kahvehaneler** de eklenmiştir. Hemşehriler, aynı meslekten olanlar, şairler, kâtipler, kadılar ve müderrisler buralarda buluşurlardı. Buralarda özellikle akşam ile yatsı namazları arasında *Hamzanâme*, *Battalnâme* gibi halk kitapları okunur; saz şairleri ve meddahlar halk hikâyeleri anlatır; orta oyunu ve Karagöz oyunları icra edilir; dama, tavla, satranç oynanırdı. Bu mekânlara halk arasında “**mektebiirfan**” denirdi.

UYARI: **Bozahane**, **kahvehane** ve **hamam** gibi mekanlar Osmanlı’da sosyalleşmeyi sağlayan mekânlar arasında yer alır.

Osmanlı Toplumunda Giyim Kuşam

Türklerin **millî başlığı börtür**. (**Kalpak** börtkten çıkmıştır.) X. yüzyılda İslam dinini kabul etmeye başlayan Türkler, XVI. yüzyıla kadar bört giymeye devam etmiştir. Bunun yanında Müslümanların geleneksel başlığı olan **sarığı** da kullanmışlardır.

Devlet adamları sarığı kavuk üzerine sarmıştır. **Sarığın sarılış şekli, biçimi, rengi, sarılan kumaşın cinsi devlet adamlarının devletteki statüsü ve mevkilerine göre değişmiştir**. Basit sarık herkesin hakkıydı. Bunun dışında vatandaş, istediği başlığı giyemezdi.

Osmanlı toplumunda Müslüman ve gayrimüslimlerin giyim ve kuşamları belirli esaslara bağlanmıştır. Osmanlı'da gayrimüslim tebaa için sarı çizme ve sarı pabuç yasağı konulmuştur. Yine sarık ve kavuk, Müslüman tebaanın örfü olduğundan hiçbir gayrimüslim tebaa tarafından kullanılamazdı. Gayrimüslim kadınlardan Rumlar siyah, Ermeniler kırmızı, Yahudiler mavi pabuç giyerler; yaşmak tutmazlar, ince tül bent örtüsü örterlerdi. Gayrimüslimler yeşil renk kıyafetler giyemezlerdi. Gayrimüslim erkekler kırmızı, siyah şapka ve siyah ayakkabı giyerlerdi.

Erkek ve kadınlar tarafından çok kullanılan bir giyim türü de kürktü. Müslüman kadınlar, ferace (kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi) giyiyorlar, yaşmak tutunuyorlardı.

Paşmak denen ayakkabı, erkeklere mahsustu. Gençler arka tarafında kırmaları çok, bacakları dar bir tür pantolon olan **potur** veya **şalvar** giyerlerdi. **Pabuçlar** atlas veya kadife astarlıydı.

OSMANLI'DA DEVLETİN TOPRAK ÜZERİNDEKİ MÜLKİYETİ VE ÇİFTHANE SİSTEMİ

Miri Arazi Nedir?

Mirî arazi, devletin mutlak mülkiyet hakkını elinde tuttuğu arazidir. Bu arazi bütün tarım topraklarını kapsamazdı. Mirî arazi, yalnız hububat ziraatı yapılan ve tarla olarak kullanılan araziydi. Bağlar, bahçeler bu arazinin dışında kalırdı.

UYARI: Büyük kitlelerin geçimi, asgari geçinme ihtiyacının karşılanması, ordunun ve şehirlerin iâşesi, hububat ekimine (buğday, arpa vb.) dayanırdı. Hububat ekimindeki noksanlıktan ileri gelen darlık ve açlıktan dolayı devlet; tarla ziraatını, hububat ekimini kontrol altında tutma zorunluluğunu duymuştur. Osmanlı Devleti'ndeki mirî toprak rejimi, devlete bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol ve düzenleme yetkisi veriyordu.

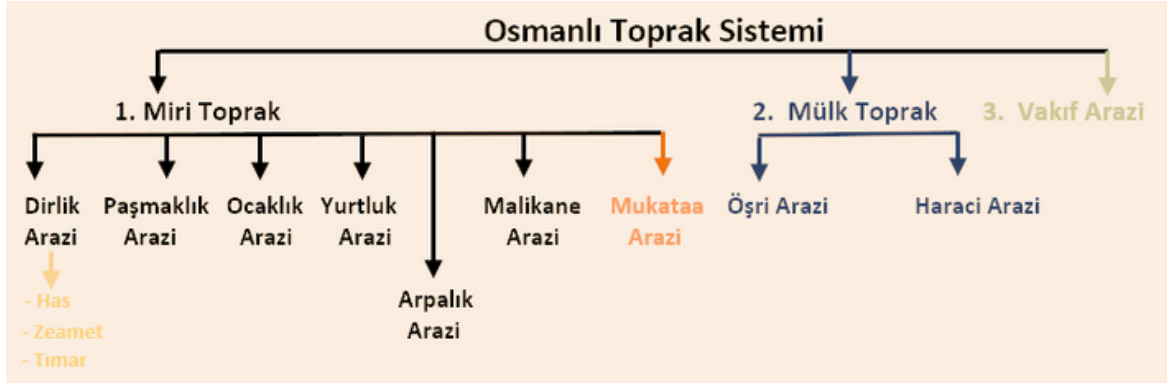
Çifthane Sistemi Nedir?

Devletin mutlak kontrolündeki ekonomik ve sosyal düzene “**çifthane sistemi**” denirdi. Osmanlı Devleti'nde miri toprakların işletilmesi “**çifthane sistemi**”ne göre yapılmıştır. Osmanlı kanunnamelerinde bulunan “**Tarla, bağ ve bahçe hâline getirilemez.**” maddesi ile tarlaların devamlı işletimi, kanunla garanti altına alınmıştır. Buna göre işlenebilir büyük tarım arazilerinin (miri arazinin) mülkiyeti devletin, yalnızca ekip-biçme hakkı köylünündür. Köylü araziye satamaz, miras bırakamaz, vakfedemez, terkedip gidemez; ekip biçtiği ve vergisini ödediği müddetçe yalnızca arazinin ekip-biçme hakkını miras bırakabilirdi. Devlet kanunlarla sürekli çiftçinin emek ve haklarını korur, hürriyetini garanti altına alırdı. Toprağını izinsiz terk eden veya üç yıl üst üste topraklarını ekmeyenlerden ceza olarak “**çift bozan vergisi**” alınırdı. Bu durum devlet için tarım ekonomisinin en önemli unsuruydu.

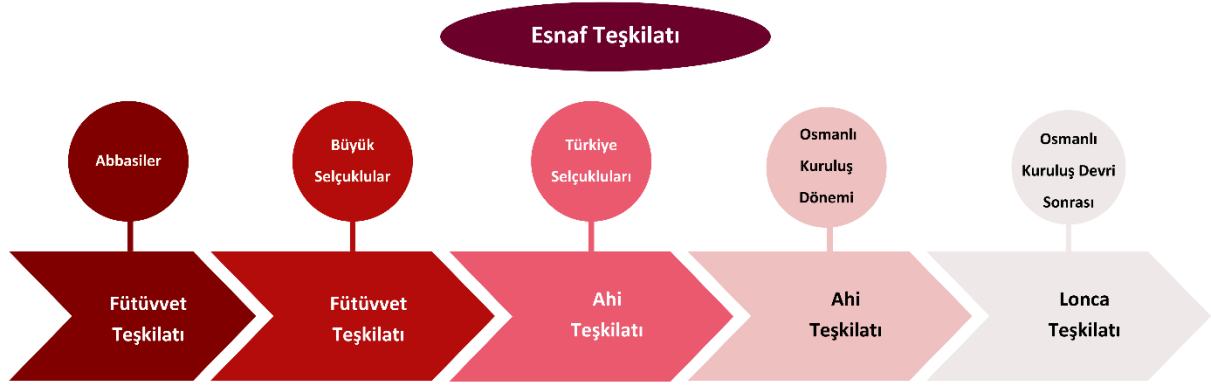
Köylerde geleneksel tarımın temeli ailedir. Çiftçi ailesi; baba, anne, çocuk ve çoğu zaman evlenmiş oğullar ve torunlardan oluşurdu. **Baba**, aile ekonomisinin son söz sahibi ve örgütleyicisiydi. Devlet, vergi mükellefi olarak onu tanırdı. Kocası ölen kadının erkek evladı yoksa arazisi elinden alınır ve başka köylüye verilirdi. Eşi vefat eden kadın, oğulları çalışma çağına gelinceye kadar ırgatla idare edebilirse onu “**bîve**” olarak nitelendirir ve araziye ondan almazdı.

Osmanlı Devleti'nde çifthane sisteminin faydaları:

- Toprakların büyük çiftlikler hâline getirilmesini önlemiştir.
- Ekonominin temeli olan tarımın belirli ellerde toplanmasına izin verilmemiştir.
- Zirai üretimin sürdürülmesini garanti altına almıştır.
- Devlet, toprak ve reaya üzerinde kontrolünü sürdürmüştür.

LONCA TEŞKİLATININ OSMANLI EKONOMİK SİSTEMİ VE TOPLUM YAPISINDAKİ YERİ

KARŞILAŞTIRMA:

- Türk İslam devletlerinin uyguladığı **fütüvvet, ahi, lonca** teşkilat yapıları birbirlerine benzemekle birlikte birbirinden ayırt edici özellikleri de vardı.
- Türkiye Selçuklularının uyguladığı **ahi teşkilatının** Büyük Selçukluların uyguladığı **fütüvvet teşkilatından** en önemli farkı meslek sahibi olmayanların üye yapılmamasıdır.
- Osmanlıların İstanbul'un Fethi'nden sonra uyguladığı **lonca teşkilatını** ahi teşkilatından ayıran yönler bütün esnaf teşkilatlarının başı olan "şeyhlik" makamının kaldırılması ve her esnafın birbirinde bağımsız olmak üzere "lonca" adıyla örgütlenmesi ile lonca örgütlerine gayrimüslim esnafın da alınmasıdır.

Esnaf Birlikleri ve Narh Sistemi

Osmanlı'da küçük sanayi ve iç ticaret ile uğraşan esnaf birlikleri "**lonca teşkilatı**" adı ile teşkilatlanmıştı.

Selçuklu esnaf birliklerinin devamı olan lonca teşkilatı, fütüvvet ve ahiliğin ilkelerinden beslenmiştir. Esnaf birlikleri, kalite kontrol ve standartlaşma ile fiyat istikrarını sağlayıcı; haksız rekabeti, aşırı üretimi ve işsizliği önleyici bir anlayışa dayanıyordu. Bu birlikler, **yarı özerk** yapısıyla devletin uyguladığı **narh sisteminin** en önemli yürütme ve denetim mekanizmasını oluşturmuştur.

Esnaf birlikleri **özerk ve demokratik** kuruluşlardı. Bu birlikler, iç işlerinde büyük bir serbestliğe sahipti. Zanaat ve ticaretin düzenlenmesinden anlaşmazlıkların giderilmesine kadar öncelik birliklere aitti. **Özellikle fiyat ve kalite denetimi ile standartlaşma sağlanması demek olan narh sistemini, bu teşkilat denetlerdi.** Bir şehirdeki esnaf teşekkülleri birbirleriyle temasta bulundukları gibi ülkedeki bütün teşekküller, **Kırşehir'deki Ahî Evran Zaviyesine** bağlıydı. Osmanlı Devleti'nde aynı esnaf sınıfına mensup olan Müslim ve gayrimüslim tüccarlar, zanaatkârlar aynı haklara sahiptilerdi.

Lonca örgütleri, Osmanlı şehirlerinde ekonomik yaşamın varlık nedeni olup lonca üyeleri şehirdeki nüfusun büyük bölümünü oluştururdu. Lonca, sadece ekonomik bir teşkilat değildi. Loncalar, güçlü toplumsal bağlarla birbirine bağlı, teşkilatın kurallarına saygılı olan sosyal bir örgüttü. Geleneklerini temsil eden bu teşkilatın liderlerine “**pir**” denirdi.

Üretim ve pazar arasında dengeyi korumak için kendi dükkânlarını açma hakkı, yalnız ehliyetli ustalara verilir.

Osmanlı Devleti’nde satılacak ürünlerin fiyatlarının belirlenmesi “**narh kesmek**” olarak adlandırılmıştır. **Narh**; başta ekmek, buğday, un olmak üzere temel ihtiyaç maddelerine konan azami ve asgari fiyattır. Narh uygulamasında temel ölçü arz ve talep şartlarıdır. Narhın belirlenmesiyle tekeldi eğilimlerin önlenmesi hedeflenmiştir.

UYARI: Lonca Teşkilatının Görev ve Sorumlulukları

- Üyelerine mesleki ve dini-ahlaki eğitim vermek. (Mesleki eğitim usta-çırak ilişkisine göre verilmiştir. “Çırak” olarak işe başlayan öğrenciler uzmanlaştıkça “kalfa” ve “ustalık” derecesine erişmişlerdir. “İcazetname” olarak adlandırılan ustalık belgesi lonca tarafından verilmiştir.)
- Ustalık belgesi alan üyelere dükkân açma izni vermek (gedik hakkı).
- Şehrin nüfusuna (arz-talep dengesine) göre üretim miktarını belirlemek.
- Fiyatlandırmada (narh kesmede) devlet görevlileriyle birlikte hareket etmek.
- Kalite-kontrolü sağlayarak tüketici haklarını korumak.
- Üye aidatlarıyla oluşturdukları tasarruf sandıklarıyla (**teavün sandıkları**) esnafın temel ihtiyaçlarının karşılamak (Hammadde alınması, üyelerine kredi sağlanması vb.)
- Loncaya giriş şartlarının ve törelerinin yazılı olduğu yönetmeliğe “**fütüvvetname**” denmiştir.

UYARI:

Osmanlı toplumunda loncalar, tarikat bağlantılarını kullanarak bireyin ekonomik yaşam içerisinde denetlenebilmesini sağlıyordu. Meslek sahiplerinin **rekabet imkânı bulunmayan** bir ortamda yaşayabilmeleri için lonca sistemi içinde bulunmaları zorunluydu. **Dolayısıyla ticaret hayatı serbest rekabete değil karşılıklı denetim, yardımlaşma ve imtiyaz usullerine dayanıyordu.** Üretim, geleneklere bağlı olarak yapılmaktaydı.

UYARI: Osmanlı Devleti’nde Serbest Piyasa Ekonomisinin Gelişmemesinin Nedenleri

- Lonca sisteminin hiyerarşik yapısı
- Dükkân açma izninin lonca ve devletin onayına bağlı olması
- Devletin arz talep ilişkisine göre üretim ve tüketim dengesini sağlamaya yönelik politikalar izlemesi
- Şehir ve bölgeler arası ulaşım ve taşıma imkânlarının kısıtlı olması

Osmanlı Şehirlerindeki Başlıca Meslekler ve Üretimde Çeşitlilik

Osmanlılarda el sanatları ile uğraşanlara, geçimlerini mal ve hizmet üretimi ve bunların alım ve satımı ile sağlayanlara **esnaf** denilirdi.

Osmanlı şehirlerinde kalaycılık, kuyumculuk, demircilik, dericilik, dokumacılık, marangozluk, terzi, mürekkepeçi, kâğıtçı, çilingir, kürkçü, kazancı, saraç, hattat, keçeci, dülger, camcı, çizmeci, debbağ (derici), abacı, kandilci doğramacı, cerrah, hallaç, semerci, nalbant, keçeci vb. meslekler ve bu meslekleri icra eden **zanaatkârlar** vardı.

İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Konya gibi şehirler **dericilikte** önceliğe sahiptiler. Ham dericiler, kendilerine tahsis edilen derileri sahtiyan (tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış keçi derisi) ve köseleye çevirip bunları renklendirdikten sonra diğer derici esnafına satmaktaydılar.

Bursa ve Ankara başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde ipekli ve yünlü dokuma sanayileri özellikle savunma sanayisine sipariş üzerine üretim yapıyordu.

Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu ile Suriye'nin pamuklu dokumaları, İzmir, İstanbul ve Kastamonu çevresinde gelişmiş bir keten dokuma sanayisi vardı. Bursa ve Bilecik ipekli dokuma ve kadife merkeziydi.

Bursa'da altın (sırma) ve gümüş telli (sim) kumaşlar dokunmaktaydı. Para basımı konusunda da önemli olan sırmakeşler ve simkeşler yalnız İstanbul, Bursa ve Selânik'te bulunuyordu. Bu şehirler dışında sırmakeşhane ve simkeşhane açılması yasaktı.

İstanbul ve Edirne'de belli kalite ve standartlara uygun olarak üretimde bulunan kürkçü esnafın faal olduğu bilinmektedir.

Ankara ve çevresinde **sof** adı verilen yünlü dokumalar meşhurdu. Selânik'te de **çuha** ve **keçe** üretilmekteydi. Yeniçerilerin giyimi için Selânik ve çevre köylerindeki tezgâhlara her yıl belirli miktarda **yapağı** (kırkılmış koyun tüyü) verilip yünlü kumaş dokutulmaktaydı.

Uşak, Gördes, Kula, Milas ve Lâdik halıcılığı meşhurdur.

Dericilik ve dokuma sanayisindeki gelişme boyacılığın da gelişmesini sağlamıştı hatta Avrupa'nın lüks kumaşlarının bile Bursa boyahanelerinde boyanması söz konusuydu. III. Murat Dönemi'nde (1574-1595) İngiltere'ye dokuma ve boyama teknolojisi ihraç edildiği bilinmektedir.

Başlıca Ticari Mekânlar

Kervansaray, han, liman, pazar, panayır, bedesten ve kapanlar Osmanlı Devleti'nde ticaretin yapıldığı başlıca mekânlardır.

Kervansaray, Han

30-40 km aralıklarla ticaret yolları üzerindeki durak yerlerinde, şehirlerde ve kasabalarda inşa edilen, ortasında avlu ve çevresinde ağaçtan yapılmış yüksek ve geniş yatacak yerleri olan yapılara **kervansaray** denir. Kervansarayın odaları yoktu. Herkes kervansarayın etrafını çevreleyen yüksek yerlerde oturup yatardı. Kervansaraylar genellikle şehirden uzakta yapılırdı.

Han ise kervansarayların aksine **şehirlerde yapılan ve içinde odalar bulunan** yapılardı. Hanlarda mal alışverişi yapılabilirdi.

Kervansaray ve hanlarda konuk olanların bütün malları ve hayvanları kayıt altına alınır; hangi millet, din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar konuklar üç gün boyunca ücretsiz yiyip içip yatabilirlerdi. Develerinin, atlarının masraflarına dahi para ödemezlerdi. Kervanların ve yolcuların dar vadi ve ıssız yerlerden geçerken bir baskına uğramamaları için kervansaraylar devlet tarafından vergilerden muaf tutulurdu. Buna rağmen herhangi bir yerde kervana bir saldırı olursa veya kervandaki eşyalar gasbedilirse devlet, kervanın en son bulunduğu kervansaray kayıtlarına göre kervanın zararını öderdi (devlet sigortası).

UYARI: Osmanlı Devleti'nde yol ve geçitlerin yapılması, yol güvenliğinin sağlanması **“derbentçi”** denilen bekçilerin göreviydi.

Limanlar

Osmanlı Devleti'nin deniz ticaret filosu veya gemileri yoktu. Ticari gemilerin tamamı özel sektöre aitti. En büyük liman kenti olan İstanbul'dan Karadeniz'e açılan bir gemi Tuna Nehri'ne 3-4, Kırım'a 6 günde, Trabzon'a 7-8 günde ulaşabiliyordu. Kervanlarla ise bu süre coğrafi şartlara göre katlanarak artıyordu (Trabzon 40 gün). Denizlere hâkimiyet hem askerî hem ticari olarak çok önemli olduğundan Osmanlı Devleti liman şehirlerini alarak Marmara'nın, Karadeniz'in, Ege'nin tamamında; Akdeniz'in de büyük bir bölümünde hâkimiyet kurmuştur.

Pazar, Pazar Yeri

Pazar kelimesi hem alışveriş yapmayı hem de alışveriş yapılan mekânı ifade eder. XVI. yüzyıl sonlarına kadar kaynaklarda çoğunlukla pazar kelimesi geçerken daha sonra **çarşı** kelimesi ön plana çıkmış ve pazar kelimesi kırsal kesimlerde mevsimlik oluşturulan alışveriş mekânları, köy ve kasabalarla şehirlerde açık alışveriş yerleri için kullanılmıştır. Pazarlarda daha çok gündelik ihtiyaçlar, ev eşyası, giyim, dayanıksız tüketim malları, tahıl ve şifalı bitkiler satılırdı.

Duruma göre yılda birkaç defa kurulan, yerli ve yabancı tüccarların katıldığı büyük pazarlara "**panayır**" denilmektedir.

Bedesten

Bedesten, Osmanlı Dönemi Türk şehirlerinde değerli malların (başta değerli kumaşlar, mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silahlar, süslü koşum takımlarının) saklanıp satıldığı bir yapı türüdür.

Başkent İstanbul dışında bir şehirde, birden fazla **han** bulunmasına karşın bedesten bir tane yapıydı. İstanbul'da ikisi şehrin merkezinde, biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten inşa edilmiştir.

Kapan, Kapan Hanı

Kapan Osmanlı Dönemi'nde büyük şehirlerde özellikle tahıl türünden ihtiyaç maddelerinin toptan alınıp satıldığı yerdir. Osmanlılarda kapan, daha ziyade un kapanı, bal kapanı, yağ kapanı vb. satılan malın adıyla birlikte kullanılmıştır.

Un, yağ ve baldan başka tahıl, kahve, tütün, ipek, pamuk, kumaş ve çeşitli dokumalar üreticiden satın alınarak başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerdeki kapanlara getirilirdi. Buralarda kadı naibinin nezaretinde esnaf temsilcilerinin de hazır bulunmasıyla mallar tartılır; ağırlık, kalite ve çeşidine göre vergi ve narha tabi tutulduktan sonra esnaf aracılığıyla tüketiciye arz edilirdi.

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN SOSYAL HAYATTAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Vakıf, Osmanlı Devleti'nde halkın dini, sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için uygulanan dini-hukuki bir anlayıştır. Kişilerin taşınır ya da taşınmaz mallarını toplum yararına ebedî olarak bağışlaması olarak tanımlanır.

UYARI: İslam devletlerinde büyük öneme sahip vakıf müessesesi, sosyal ve iktisadi hayat üzerinde derin tesirler bırakmış, dinî-hukuki bir müessesedir. Bütün Türk İslam devletlerinde âdeta bir yarış hâlinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nde tekâmülünü tamamlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde, vakıflar aracılığıyla görülen hizmetler:

- Halkın dinî (cami, mescit, türbe-kümbet gibi yapıların masraflarının karşılanması) ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması,
- Yeni fethedilen ülkelerde Türk kültürünün yerleştirilmesi, iskân politikası sırasında Balkanlara yerleştirilen Türk nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması,
- Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, sefer vergilerinin giderilmesi,
- Eğitim işlerinin yürütülmesi (medrese ve kütüphane masraflarının, müderris maaşları ve öğrenci burslarının karşılanması),
- Dar gelirlerinin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması ve insanlar arasında büyük ölçüde sosyal adaletin sağlanması ve farklılıkların kaldırılması,
- Bugün belediyelerin görevleri arasında bulunan hizmetler olan şehirlerin su ihtiyacının karşılanması (su bentleri, su kuyuları, çeşme ve sebiller vb. yapılması), sokakların aydınlatılması, temizlenmesi ve şehirlerin güzelleştirilmesi, yol, köprü, konak yerleri tesislerinin inşa edilmesi
- Darüşşifa, şifahane gibi isimlerle adlandırılan hastane-sağlık masraflarının karşılanması,
- Yaşlı ve kimsesizlerin, köy, kasaba ve mahallenin ortak ihtiyaçlarının karşılanması (avarız vakıfları)
- Esnafın kredi vb. ihtiyacının karşılanması (Loncalar tarafından kurulan teavün vakıfları)

Osmanlı Devleti'nde vakıflar iki kısımda ele alınabilir:

- Birincisi bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır. Bu grup içerisine **camiler, mescitler, medreseler, mektepler, imaretler, kervansaraylar, zaviyeler, hastaneler, kütüphaneler, sebiller ve mezarlıklar** gibi yapılar girmektedir.
- İkinci kısım ise birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemlerini temin eden **bina, arazi, nakit para** vb. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır.

Külliye

Genellikle merkezinde cami bulunan, medrese, türbe, mektep, tabhâne (misafirhane), imaret (aşevi; yemekhane, mutfak, kiler, fırın), darüşşifa (hastane), han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithâne (namaz vakitlerinin, takvimlerin, ramazan imsakiyelerinin hazırlandığı yer), evler, odalar vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını içinde bulunduran yapı topluluğuna **külliye** denir.

Vakıflar eliyle meydana getirilen yapılar bütünü en gelişmiş şekli olan külliyeler;

- Yeni fethedilen beldelerin İslam mimarisine göre ihya edilmesinde, boş ve ıssız sahaların iskâna açılmasında, konargöçelerin bir şehir medeniyetine ulaşmasında,
- Medreselerde üretilen bilgilerin halka aktarılmasıyla toplumda kültür bütünlüğünün sağlanmasında,
- Erişilmez tarzda tasarlanan mimari yapılarıyla devletin kudretinin gösterilmesinde,
- Mimari başta olmak üzere güzel sanatlardaki yeteneklerin sergilenmesinde, sosyal hayatta, birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli rol oynamıştır.

Camiler aynı zamanda manevi etkileşim ve bilgi iletişim merkezleriydi ve konferans salonları fonksiyonunu icra ediyorlardı. Ahlaki değerler topluma buralarda öğretiliyordu.

Vakıf Örnekleri

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, çeşitli gayelere hizmet etmek için kurulmuştur. Hastane, kervansaray, medrese, cami, tekke, aşevi, köprü, içme suyu şebekesi, sulama bentleri, yollar, imarethane yaptırma vakıfları, evlenme çağına gelen fakir kızların çeyizini almak için çeyiz vakıfları, devlet adamlarının geçmediği kenar mahallelere kaldırımlar yapılması için kaldırım vakfı, çeşme vakıfları, hamam vakıfları, okul ve kütüphane vakıfları gibi vakıflar bulunmaktadır. Bu vakıflara ilaveten hayvanlar için leylekleri koruma vakıfları, güvercin ve diğer kuşlar için yem vakıfları, kışın aç kalan her türlü hayvan için yem, yiyecek vakıfları vb. vakıflar kurulmuştur.

Vakfiye (Vakıfname)

Tüm bu vakıfların kendine ait birer **vakfiyesi-vakıfnamesi** (vakıfların kayıt-tutanak defteri) vardır. Bu vakfiyeler şahitler huzurunda ve kayıt altına alınarak yazılır, en ince ayrıntılarıyla vakfedilen meralar, tarlalar, dükkânlar vb. gelir getiren her şey ayrıntılı bir şekilde tarif edilirdi. Kurulacak vakfın binaların ve köprülerin nasıl inşa edileceği, mimarının kim olacağı, kaç işçi çalışacağı, hangi işte çalışan işçinin ücretinin kaç akçe olacağı, bina yapımından sonra yöneticilerin, çalışanların özellikleri, hizmet alanları, harcamaların ne şekilde yapılacağı, sonraki zamanlarda binanın bakım, tamir giderlerinin nasıl karşılanacağı belirtilirdi.

